

rózt sebesített meg, míg egy másik lövedék egy másik angol hajó kormánykerekeit zúzta forgáccsá, s magának a flotta vezérhajójának is jutott egy majd négy mázsás kőgolyó...)

Ágoston munkáiból – is – sokkal inkább az tűnik ki, hogy ezekben az évszázadokban éppenséggel nem az oszmánok voltak elmaradva, hanem a XVII. század végétől az oszmánok addigi európai ellenfeleinek sikerült végre anyagi erőforrásaik, logisztikájuk, haderejük méretei szempontjából felzárkózniuk, s ez vezetett oda, hogy ténylegesen ki tudják használni a technika és taktika terén már addig is gyarapodó előnyeiket. Ágoston ennek kapcsán a magyar kutatásban eddig még nem publikált adatsorokat tár fel és mutat be a janicsárság és más alakulatok létszámváltozásairól is.

A harmadik nagy fejezet a „Hódítás és hadseregellátás” témakörét járja körül az oszmánok sokat vitatott nyugati hadianyagimportjára és a birodalom belső lőpor termelésére koncentrálva. A negyedik nagy fejezet pedig az „Iszlám erős védőgátja” címet kapta, ide kerültek a magyarországi hódoltság szűkebb ügyeit érintő írások, mint az itteni katonai megszállás költségeiről vagy a budai lőportermelésről szóló tanulmányok. Közülük is külön figyelmet érdemel a hódoltság és Erdély sajátos berendezkedését firtató dolgozat, mely az elsők között tett kísérletet arra, hogy az oszmánok itteni hatalmi és birodalomépítő és fenntartó stratégiáit egy jóval tágabb, összbirodalmi környezetben mutassa be.

Összességben elmondható a szép kivitelű kötetről, mely több hasznos térképvázlatot és számos illusztrációt – köztük a szerző saját fotóit – is tartalmazza, hogy igényes módon prezentálja Ágoston Gábor oszmanisztikai kutatásainak régebbi és újabb eredményeit a hazai közönség számára, s ezek révén az addigiaknál átfogóbb és mégis részletesebb képet kaphatunk a XV–XVII. század számos, hadtörténeti szempontból igen fontos aspektusáról.

B. Szabó János

PETER BURSCHEL – CHRISTINE VOGEL (HRSG.)

DIE AUDIENZ

Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit

(Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2014. 337 o. 41,10 € ISBN 978-3-412-21084-7)

Amióta a historiográfiában a külpolitika Leopold von Ranke neve által fémjelzett primátusa a különböző társadalomtörténeti kutatási irányok felvirágzásával háttérbe szorult – legalábbis a nagy presztízzsel rendelkező európai és amerikai kutatóhelyeken és folyóiratokban –, soha annyi történészt nem izgattak a kora újkori diplomáciával kapcsolatos kérdések, mint az elmúlt egy-másfél évtizedben. A követek, ágensek és tolmácsaik újra elárasztották – ha nem is a könyvesboltok polcait, de legalábbis – a tudományos könyvkiadók katalógusait. Ez az új történetírói termés persze nem ugyanott folytatja a kutatást, ahol a nagy elődök abbahagyták. Ennek nem is lenne sok értelme, hiszen a nálunk szerencsésebb országok történetírása már jóval ezelőtt elkészítette azokat a megbízható, sokoldalú és alapos kutatásokra épülő kézikönyveket, amelyekből megtudható, mikor hol milyen követ miről tárgyalt egy-egy uralkodó képviselőjében, milyen politikai célokat tűzött ki maga elé az egy-egy állam külpolitikáját meghatározó elit, és mennyire volt sikeres annak elérésében. A klasszikus, eseménytörténetként írott diplomáciatörténet így nem annyira megteremtette ezt az új érdeklődést, inkább csak kihasználni igyekezett azt; a kezdeményezés egy olyan irányattól érkezett, amely szervesen épült rá az elmúlt fél évszázad társadalomtörténetének kutatási irányaira és módszertani újításaira. Azt is mondhatjuk, szükségyszerű volt, hogy a történeti antropológia felfedezze magának a diplomatákat, hiszen két igen fontos témájának is ők szolgálatják legszélesebb körű fennmaradt kora újkori forrásanyagát. Egyrészt a politikai nyilvánosság tereiben végzett ceremóniák magától értetődő módon keltették fel a ritualizált cselekvésekre mindig is nagy figyelmet fordító antropológusok figyelmét: ezeknek pedig a diplomaták vagy aktív részesei, vagy feszült érdeklődést tanúsító megfigyelői voltak. Másrészt az eredeti inspirációt adó társdiszciplína, a (társadalom-)antropológia számára a másság megélésének és kezelési mód-

jainak kérdése mindig is kiemelt fontossággal bírt, márpedig erről a misszionáriusok mellett szintén a diplomataék hagyták hátra a kora újkorból a legtöbb írásos forrást.

A Peter Burschel és Christine Vogel által szerkesztett kötet ennek a két kutatási trendnek az ötvözetét nyújtja, amennyiben az alapját képező, 2011-ben a vechtai egyetemen megrendezett konferencia témája az Európán kívüli külpolitikának az audienciával, tehát a diplomáciai tevékenység leginkább ritualizált, a nyilvánosságna szóló elemével kapcsolatos problémáit járta körül. A tíz tanulmány közül kilenc a XVI–XVIII. századra koncentrált, csak a záró írás kalandozik el a XIX. századig – ennek befoglalását a kötetbe nyilván témájának különlegessége motiválta, *Felix Konrad* ugyanis nem egy szuverén uralkodónál, hanem az Oszmán Birodalomhoz tartozó Egyiptom *khedivéjénél* tartott audienciákat dolgozza fel. Ebben rámutat arra, mennyire más képet kívánt magáról közvetíteni a magánaudienciákon a nyugat-európai követekkel és utazókkal közvetlen, ceremóniamentes beszélgetéseket folytató Mehmed Ali pasa, mint utódja, az oszmán udvari ceremónia feszes előírásaihoz sok tekintetben visszatérő Abbász pasa. Újabb, az elmúlt évtizedre nagyon jellemző historiográfiai trendet, az iszlám világ iránti érdeklődést illusztrálja a többi cikk földrajzi megoszlása: a maradék kilenc írás több mint fele, öt tanulmány az Oszmán Birodalommal foglalkozik, egy-egy helyet hagyva a mogul Indiának, a moszkvai nagyfejedelemségnek, Sziámnak, illetve Nyugat-Afrikának. A szultánok, a legközelebbi és leggyakrabban látogatott „idegenek” – akiknek meglátogatásáról, Moszkvával ellentétben, hatalmas mennyiségű forrásanyag is fennmaradt – nemcsak a nyugat-európai, hanem a magyar történettudomány számára is a legnagyobb relevanciával bírnak a kultúrák közötti diplomáciai közlekedés témája számára, így az ismertetés további részében ezekre a tanulmányokra helyezem a hangsúlyt.

A diplomáciatörténet klasszikus régiói közül háromnak az oszmánokkal fenntartott kapcsolatát elemzi a kötetben tanulmány, a francia királyságét, a velencei köztársaságét, illetve a polgárháború és a protektorátus korának Anglijáét. Stefan Hanß írása (*Udienza és Divan-ı hümayun: A 16–17. század velencei–oszmán audienciái*) két oldalról vizsgálja a Serenissima és a szultán külpolitikai kapcsolattartásának ünnepélyes rendezvényeit. A velenceiek számára a legfontosabb ceremoniális szempontot – akárcsak az európai világban fenntartott diplomáciai kapcsolataik során – az jelentette, hogy a Serenissima követei – a köztársasági államforma ellenére – a fejedelmi személyek reprezentánsainak kijáró elbánásban részesüljenek. Ebben kiemelt szerepet játszott, hogy három korábbi királyság, Kréta, Ciprus és Dalmácia is uralmuk alatt volt – ezekre építették a *honores regii* iránti jogigényeiket. Az oszmán követek fogadásakor még azokban az esetekben is megadták a hozzájuk érkező csasuknak a fejedelmi személyek képviselőinek kijáró audienciát, amikor a politikai helyzet feszültségei miatt egyes politikusaik ennek elhagyását javasolták. A velencei ceremoniális rendszer kifinomultsága lehetővé tette, hogy a Köztársaság urai kifejezzék fenntartásaikat – így az 1570-ben hadüzenettel Velencébe érkező Kubat csasutól megtagadták a nyilvános audienciát, és csak szűk körben fogadták –, de a keretek mégis egyértelművé tették, hogy a szultán követeit fejedelmi személy reprezentánsaiként értékelik, és cserébe hasonlókat várnak el. Ez tulajdonképpen egy félreértésen, a nyugat-európai, illetve az oszmán diplomácia-felfogás különbségein alapult: míg a latin Európában a követnek (egy adott rangtól felfelé) kijárt a *repraesentatio* joga, tehát olyan elbánásra számíthatott, mintha uralkodója személyesen lenne jelen, az oszmán csasuk elméletileg csak levél átadásával megbízott szolgák voltak – ahogy ez Kubatnak a szerző által részletesen elemzett aláírásából és pecsétjéből is kiderül. Ennek tudható be az is, hogy noha a velencei *baillók* (rezidens diplomaták) és követek mindig féltékenyen figyeltek arra, nem sérül-e a Fényes Portán a Serenissima uralkodói státusa, ez valójában felesleges erőfeszítés volt, hiszen a *honores regiinek* a szultán udvarában nem volt jelentősége.

Hasonlóképpen az oszmán és nyugat-európai diplomácia különbségeire hegyezi ki tanulmányát Florian Kühnel (*Egy királyságot egy követnek: Thomas Bendish audienciái Konstantinápolyban a Commonwealth időszakában*). Az általa elemzett időszak, az angol polgárháború és a protektorátus kora már korábban is felkeltette a kutatás figyelmét, hiszen távolról sem volt egyértelmű, hogyan kommunikálhatták az angol követek a Fényes Portán a korszakban igencsak meglepő államjogi fordulatokat, a Parlament felülkerekedését, I. Károly kivégzését, majd Oliver Cromwell Lord Protectori kinevezését. Kühnel elemzéséből az derült ki, hogy a számos követ és követjelölt között, akik a király, a parlament, majd a száműzetésben élő II. Károly nevében megjelentek Konstantinápolyban, azért éppen Thomas Bendishnek sikerült elnyernie és 1647 és 1661 között mindvégig meg-

tartania a követi posztot, mert ő látta át legjobban, mi szükséges a Fényes Portán a követként való elismeréshez. Noha riválisai egymás után érkeztek a királytól, a parlamenttől, illetve a Levant Companytól (a poszt elsődleges fenntartójától) származó megbízólevelekkel, Bendish hamar átlátta, hogy az oszmán hatóságok számára nem ezek teszik őt hivatalos angol követté, hanem a saját döntési hatáskörükben megítélt audiencia performatív aktusa. Ezért, míg elődjétől való megszabadulásában kulcsszerepet játszott saját gyors cselekvése és meggyőző ereje, minden a leváltására érkező személy esetében legfontosabb törekvése az volt, hogy az illető semmiképpen ne kaphasson a nagyvezírtől audienciát. Így Bendish jó érzékkel használta ki a követi joggal való felruházásnak a latin Európában, illetve az Oszmán Birodalomban használt rendszere közötti különbségeket.

Hasonlóképpen a korábbi irodalomból is ismert diplomáciai incidenst tárgyal Christine Vogel, egészen új, kommunikációtörténeti elemzési szempontok felvetésével (*A márkí, a szófa és a nagyvezír: A kora újkori interkulturális diplomáciai ceremóniák funkciója és medialitása kérdéséhez*). 1677-ben Charles Nointel francia követet a Kara Musztafa nagyvezírnél tartott legelső fogadásán nem a szokásos szófán, hanem egy annál alacsonyabbra helyezett széken kínálták helytel, amit a Napkirály renoméját féltő követ nem hagyott annyiban, hanem először a széket feltette a szófára, majd amikor ezért rendre utasították, közölte, addig nem hajlandó audiencián részt venni, míg az uralkodója méltóságának kijáró üldőhelyet nem kapja meg. Vogel felhívja arra a figyelmet, hogy ellentétben a nyugat-európai „société des princes” udvari nyilvánosságával, amely elsősorban arra épül, hogy a jelenlévők számára kijelölje a hierarchiában elfoglalt helyüket, ebben az interkulturális diplomáciai szituációban a közönség, aki előtt Nointel védelmezi uralkodója becsületét, tulajdonképpen nem volt jelen – csak a követ hazaküldött beszámolójából és annak kiadott verzióiból tudhatja meg az érdeklődő latin Európa, hogy XIV. Lajos renoméja megvédelmezett. Ugyanakkor a másodlagos sajátnyilvánosság az éppen ellenkező üzenet terjesztésére is alkalmasnak bizonyult: a francia, a követ eljárását hitelesítő beszámoló után nem sokkal egy holland nyomtatvány is megjelent, amely Nointel fennhéjázó és tiszteletlen viselkedését az Egyesült Tartományok képviselőjének józan és tisztelettudó attitűdjével állítja szembe – amely a francia értelmetlen erőszakosságával ellentétben képes arra, hogy kivívja a nagyvezír nagyra becsülését.

A kötet szerkesztőinek különösképp dicséretére válik, hogy gondoskodtak arról: a hasonló vizsgálatokból általában hiányzó régióknak, a latin Európa keleti felének tapasztalatai is helyet kapjanak a tanulmányok között. Tetyjana Grigorjeva, aki a közelmúltban védte meg disszertációját a lengyel-oszmán diplomácia kultúrtörténeti vonatkozásairól, cikkében azt járta körül, milyen elvárásokat fogalmazott meg a Rzeczpospolita és annak királya a Fényes Portára küldött követeivel szemben, és azok milyen eséllyel tudtak ezeknek eleget tenni (*A lengyel-litván követei kora újkori isztambuli önreprezentációjához*). A szerző diplomáciatörténetstől szokatlan őszinteséggel vallja be, hogy a követségek valós, reálpolitikai hozadéka minimálisnak mondható. Céljuk csaknem minden esetben a békefenntartás volt, amelyre azonban a pompásan kidolgozott, elméleti eszefuttatásokkal és történelmi példákkal egyaránt bőven élő retorikán kívül a Lengyel-Litván Unió vezetői vajmi kevés eszközt adtak követeik kezébe. A lengyel követei nagyvezírral folytatott tárgyalásai a szó szoros értelmében tulajdonképpen nem is tarthatók tárgyalásoknak, hiszen azok során mindkét fél ismerette ugyan álláspontját, azok közelítésére azonban – a követ kezét megkötő instrukció miatt – semmilyen eszközük nem volt. Így aztán a diplomaták energiáikat arra fókuszálták, hogy követségük reprezentatív funkcióit a lehető legjobban ellássák, mind a helyszínen, mind később jelentéseikben. Innen eredeztethető a lengyel követei szakmai körökben közmondásos nagyotmondása, a szultánnal folytatott drámai párbeszéd, amelyek ugyan sosem történtek meg (hiszen ellentmondtak a Fényes Porta diplomáciai ceremóniális rendjének), de megnyugtatóan biztosították a Rzeczpospolita közönségét arról, hogy a lengyel nemes büszkeségén a szultán udvarában sem esett csorba.

Az oszmán, illetve kelet-európai blokkba tartozik végül Michał Wasiucionek tanulmánya, amelynek révén az oszmán vazallusállamok is helyet kaptak a kötetben (*A szuverenitás szimulációja a kora újkori diplomáciában: Az 1644-es moldvai követség a lengyel királyi udvarban*). A fiatal lengyel kutató azt járja körül, hogyan kerülhetett rá sor, hogy Vasile Lupu moldvai vajda követét a lengyel király nyilvános audiencián fogadta, holott az csak szuverén uralkodók diplomatáinak járt volna ki. A szerző finom elemzését adja annak az önreprezentációs kötéltáncnak, amelynek során a moldvai vajda megpróbálta magát az európai „société des princes” egyenrangú tagjának feltüntetni, miközben az Oszmán Birodalom felé nem kérdőjelezte meg vazallusi státuszát, és ráadásul a görögkeleti kereszténység

felé is folyamatosan jelezte saját ortodox fejedelmi voltát (és ennek kapcsán visszanyúlt a bizánci császári ikonológiához). Noha a lengyel királyi udvarban lezajlott fogadás egyszeri esemény volt (a XVII. század során vissza-visszatért a kérdés, vajon Moldva nem tekintendő-e továbbra is a Rzeczpospolita vazallusának), és konkrét motivációját a vajda leánya és Janusz Radziwiłł litván herceg közötti esküvő adta, Vasile Lupu itt elemzett dilemmáinak egy része sokkal általánosabb érvennyel bírt, és az erdélyi fejedelmek számára is megoldandó feladatot jelentett.

Claudia Garnier írása a moszkvai udvarban lezajlott fogadásokról érdekes analógiákat szolgáltat az oszmán példákhoz, hiszen a Habsburg követeknek ugyanazzal a problémával kellett itt is szembenézniük, mint Konstantinápolyban: uralkodójuk császári címének konkurenséhez érkeztek („*Mely módon fogadják és tartják az követeket*”: *Diplomáciai ceremónia és rituális gyakorlat a moszkvai udvarban a 16. és korai 17. századi nyugati követek nézőpontjából*). Két szempont kiemelését tartom fontosnak. Egyrészt az orosz cári ceremóniarendben is kérdéses volt a *repraesentatio* joga: a követet saját személyében, nem pedig ura „képeként” kezelték, így alacsony státusa egyértelmű volt – ez abból a helyzetből válik világossá, amikor a tóosztoknál a császár neve elhangzásakor a nagyfejedelem–cár maga is felállva köszöntötte poharát, tehát elismerte a Habsburg uralkodó magasabb rangját, követét azonban folyamatosan annak alárendeltségét mutató ceremóniákra kényszerítette. Más területen a követ maga gondoskodott arról, hogy ne sérülhessen a német-római császár magasabb jogállása: az ajándékokat (nehogy azokat a vazallusi függés jeleként lehessen értelmezni) nem uralkodója, hanem saját nevében adta át a cárnak. Hasonló dilemmákra ismerünk analógiákat például a Habsburg követek budai fogadásairól is.

A kötet többi tanulmánya inkább általános kérdésekkel, távolabbi analógiák ígéretével kecsegteti a magyar olvasót. Antje Flüchter arra hívja fel a figyelmet, hogy a mogul Indiába érkező európai követek számára sokkal kevésbé az volt a probléma, hogy az audienciákon alávetettség kifejező gesztusokat kellett tenniük az uralkodóval szemben, inkább az, hogy megfigyeljék, más európai hatalmak képviselői, illetve a perzsa és üzbég követek nem kapnak-e hozzájuk képest engedményeket. Ruth Schilling a Napkirály udvarába érkező szíami követek problémáin keresztül érzékelteti, milyen nehéz egy másik ceremonális kultúrából érkező diplomatát meggyőzni arról, hogy a párizsi diplomáciai rituálék nem tartalmaznak sértő elemeket. Végül Christina Bauer a nyugat-afrikai Anomabóban egy francia erőd építése körüli diplomáciai tárgyalásokat vizsgálva azt emeli ki, mennyire relatívak a nemzetközi jogi kategóriák egy interkulturális közegben. Nemcsak az afrikai tárgyalópartner szuverenitása kérdéses (bár a francia követek, eljárásuk legitimálása érdekében, minden további nélkül királynak nevezik ki az ennél sokkal szélesebb hatalommegosztásra épülő közösség vezető emberét), de a szimbolikus események, mint egy-egy zászló kítűzése is, amely csak az európai szemlélt számára jelenti a felségjog elfogadását, az afrikai partnerek inkább szimpátiányilatkozatként kezelik.

A kötet tanulságait Peter Burschel foglalta össze előszavában. Az audiencia és különösen a kultúrák közötti kapcsolattartásban létrejövő audiencia afféle „szemiotikai kaland”, amelyben minden résztvevő nagy energiákat fektet abba, hogy értelmezni próbáljon minden történést, minden gesztust – vagy hogy egyáltalán felfedezze annak gesztus-értékét. Ezáltal egy olyan cselekvési tér jön létre, amely egyik eredeti oldal értelmezési köréhez sem tartozik, hanem a hibriditás számos jelét mutatja. Ugyanakkor a „kulturális félreértések”, amelyek vizsgálatára oly nagy kedvvel vállalkoznak történészek, nem állandósulnak: a ceremonális tér ágensei gyorsan tanulnak, nemcsak egymás rendszerét ismerik ki, de azt is, milyen kiskapukat találhatnak abban saját státusuk emelésére. Az interkulturális érintkezésekben létrejövő hibrid rendszerek ugyanakkor nem hatnak vissza a két résztvevő fél saját belső rendjére, ehhez hiányzik egy interkulturális nyilvánosság. Ez azonban azt is jelenti, hogy azok a gesztusok, amelyeket a követ úgy tesz meg, hogy közben azok nem részei saját ceremonális kultúrájának, számára semmilyen jelentőséggel nem bírnak. A szultán köntösének újját megcsókoló diplomaták így valójában nem ismerik el gesztusukkal az oszmán uralkodó világhatalmi igényét – ehhez szükség lenne arra, hogy a portai ceremóniák nyilvánossága közös legyen a nyugat-európai udvarokéval. Mivel nem az, minden gesztus értelmezése arra marad, aki azt megcselekszi: ő magyarázhatja el azt saját közegnek, és ebben a „fordítási folyamatban” eltűnnek a saját közeg számára kellemetlen elemek. A mind felvetett témájában, mind regionális sokszínűségében, mind módszertani tudatosságában egyaránt kiváló kötet remélhetőleg számos más vizsgálatnak jelent majd inspirációt.

Kármán Gábor